

- ЛН – Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов // ПСРЛ. – М. : Яз. русск. лит., 2000. – Т. III. – 564 с.
- ЛНик – Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. – М. : Яз. русск. лит., 1965. – Т. IX–X. – 244 с.
- ЛР – Радзивилловская летопись // ПСРЛ. – Л. : Наука, 1989. – Т. XXXVIII. – 162 с.
- МРР – Македонско-руски речник / Рина Усикова (ред.). – Скопје : Детска радост, МАНУ, 1997. – Т. I–III.
- КПР – Киево-Печерский патерик // БЛДР. – СПб. : Наука, 1997. – Т. IV. – С. 296–489.
- КТур – Слова и поучения Кирилла Туровского // БЛДР. – СПб. : Наука, 1997. – Т. IV. – С. 142–205.
- Пов. Тохт. – Повесть о нашествии Тохтамыша // БЛДР. – СПб. : Наука, 1997. – Т. VI. – С. 190–205.
- Преобр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : В 2-х т. – М., 1958.
- Пч. – Пчела // БЛДР. – СПб. : Наука, 1997. – Т. V. – С. 414–447.
- РБСл – Русско-беларусский словарь / Ред. К. К. Атрахович. – М., 1982. – Т. I–II.
- СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : В 10 т. / ред. Р. И. Аванесов. – М., 1988–2004.
- СКИЦ – Сказание об Индийском царстве // БЛДР. – СПб. : Наука, 1997. – Т. 5. – С. 396–401.
- СлРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М. : Наука, 1975–2002. Срезн. – Срезневский И.
- Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памяткам. – СПб. : 1893–1912.
- СРЯ – Словарь русского языка XVIII ст. / Ред. Ю. С. Сорокин. – Л. : Наука, 1984. – Т. I–VI.
- ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. – М. – Л., 1954. – Т. I–XVII.
- Стоянов – Стоянов I. A., Чмир О. Р. Болгарсько-український словник. – К. : Наук. думка, 1988 – 776 с.
- СУМ – Словник української мови / Ред. кол. I. К. Білодід та ін. : В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
- СХРСл – Српскохрватскоруски речник. – М. : Русск. яз., 2006. – 722 с. ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : В 5 т. – Мінск, 1977–1983. – Т. I–V.
- Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : В 2-х т. – М. : Русский язык, 1999.
- Ф. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4-х т. – М., 1964 – 1973.
- SEJP – Brückher, A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – W., 1957. – 805 s.

Anastasija Sibruk

Lexemes бисеръ and жемчювь in the East Slavic written language of the XI–XIV centuries

In the article the lexical and semantic characteristics of the name subgroup “names of organic stones”, fixed in the East Slavic written language of the XI–XIV centuries, among them гривна, манисто, монисто, ожерелия, огърлик (огрълик), притъкъ, чепь, чепъчыка (чепьчыка, чепочыка) are investigated.

Key words: lexical and semantic meaning, subgroup “names of organic stones”, East Slavic language of the XI–XIV centuries.

Василь Вакуленко

ЕВОЛЮЦІЯ СЕМАНТИКИ СЛОВА-ІМЕНІ КОНЦЕПТУ ДУБ

Розглянуто динаміку семантики слова-номену концепту ДУБ на матеріалі лінгвістичних словників різних типів, здійснено спробу виявити просліди втрачених сем на матеріалі фразеології та замовлянь.

Ключові слова: сема, архісема, семантичне ядро, етимологічне значення, зв'язане значення, втрачена сема, сема-атрибут, родова сема.

У лінгвістиці етимологія слів назв дерев так чи інакше потрапляла в поле зору дослідників, проте дослідження ці мали фрагментарний характер, де етимологія таких слів була скоріше ілюстративним матеріалом, а не безпосереднім об'єктом дослідження. Так, О. Н. Трубочов щодо етимології слова дуб зазначає: “...тільки слов'янське розповсюдження має одна спеціальна назва породи дуба – *česmъ / *česmina, хоча на його базі реконструювали і.-є. *kesm-s “обривання листя”, сюди ж російське *чесать* у значенні “обривати, зчісувати листя” [16, с. 304].

Інші дослідники зауважують, що етимологічно слово дуб споріднене зі словами *гора* й **perumъ*. На основі цього “можуть бути цікавими деякі назви дуба й змії біля дуба в слов'янських замовляннях, які продовжують традицію сакральних текстів з особливою звуковою структурою” [8, с. 168].

Деякі дослідження спрямовані на вияв символіки дуба в межах авторського поетичного тексту. Так, Ю. В. Логвиненко зауважує: “якщо слово-символ “верба” потенційно містить у собі компонент

суму, а “дуб” – могутності, то слово-символ “вишня” передає позитивне сприйняття життя” [10, с. 230].

Як бачимо, *дуб* належить до міфологічної лексики, а отже, є знаком культури. Такі слова здатні розкрити специфіку мовної картини світу українців. Те, що наша наукова розвідка зосереджена на виявленні місця слова *дуб* у мовній картині світу, зумовлює її актуальність. Як зауважує Л. І. Даниленко, “...основним об’єктом дослідження всіх сучасних лінгвістичних дисциплін у цій парадигмі є мовна картина світу” [4, с. 11].

Методом дослідження буде компонентний аналіз, причому два його різновиди: компонентний аналіз слова поза його вживанням (парадигматичний шлях) і компонентний аналіз слова в мовленні. У ході вивчення слова парадигматичним шляхом дослідник застосовує передусім визначення й опис значень у тлумачних одномовних словниках. Під час вивчення семантичної структури слова синтагматичним шляхом ураховують передусім контекст і ситуацію, а також дистрибуцію, тобто безпосереднє оточення слова [2, с. 296]. Синтагматику лексеми *дуб* будемо виявляти на основі відношень його з іншими словами тексту замовлянь. Ці відношення кваліфікують як синтаксичні. Б. Комрі виділяє агентивне відношення (підмет у реченні), інструментативне відношення (предмет як знаряддя, засіб дії, впливу); елементативне відношення (стихійне, коли відсутній виконавець дії). Отже, дослідження синтагматики слова передбачає поєднання синтаксису й семантики, яке науковець подає таким чином: підметові з семантичного боку відповідає агенс, інструмент, елемент, об’єкт; додаткові – об’єкт; обставині способу дії – інструмент [9, с. 549]. Ось чому в дослідженні також застосовуватимемо методи генеративної семантики.

На нашу думку, якнайповнішу схему аналізу синтагматики слів-символів у фольклорних текстах зробила С. Е. Нікітіна, здійснивши їхній тезаурусний опис. Вона запропонувала виділити такі типи відношень-функцій: статичні й динамічні. “Статичні відношення ... поділяють на рівнозначні й ієрархічні. Рівнозначні включають в себе синоніми, символи., опозити-антоніми...” [11, с. 119]. Для ієрархічних відношень “суттєвою є функція многота – головний елемент многоти”; об’єкт – зовнішній атрибут; об’єкт – внутрішній атрибут, представлений головним чином постійним епітетом [Там само]. Дослідниця включає сюди ж відношення міри/числа, а також асоціації. Динамічні відношення збігаються з тими, що виділяє Б. Комрі. С. Е. Нікітіна поділяє їх на актантні (суб’єктні, об’єктні, інструментальні, відношення адресата) й імплікативні. Локус стає об’єднувачем цих двох груп відношень, бо місце – “одне з найсуттєвіших у фольклорних текстах, адже багато об’єктів мають закріплені за собою локуси” [11, с. 120].

Ми схильні розглядати значення слів-символів замовлянь як первинні щодо інших жанрів усної народної творчості. Саме їх обрано за об’єкт дослідження. Замовляння “...були протягом багатьох століть серцевинною святинею язичницького світогляду та життєвого укладу”, “в замовляннях перед нами постає якщо й не найархаїчніший, то принаймні близький до такого шар язичницької культури” [17, с. 8].

На основі всього наведеного вище, будемо описувати парадигму й синтагму слів-символів українських замовлянь так: першим етапом є компонентний аналіз слова поза межами його вживання, що передбачає етимологічну розвідку, потім – опис сем, які становлять сучасне значення слова й зіставлення їх зі значеннями, які зафіксовано в історичних словниках. Наступним кроком буде компонентний аналіз в межах жанру замовлянь, для чого будемо застосовувати таку схему опису: синоніми, символи, антоніми, многота (частина-ціле), внутрішній атрибут (постійний епітет), зовнішній атрибут; глибинні семантичні ролі (відношення): агент, об’єкт, адресат; інструмент; суб’єкт; локус.

Ця розвідка спрямована на вияв тезаурусних функцій слова-символу *дуб* у межах жанру фольклору. Жанрову форму усної народної творчості розглядаємо як систему сталих асоціацій, які відбивають фрагмент дійсності, представлений в етносвідомості.

Серед науковців немає однастайності щодо походження слова *дуб*. Так, Я. Б. Рудницький зазначає: “*dǫb[r]ъ... – невизначеної етимології; деякі вчені виводять його з індоєвропейського кореня **dheu[m]bh – “темний, мовчазний”, готське *dumbs*, давньонорвезьке *dumbr*, англосакс. *dumpr* “мовчазний, нездатний говорити”, і без (m) грец. *tyflos* “сліпий, темний”; давньоірл. *dub* “чорний”, давньовірхньонім. *tūba*; сучасне верхньонім. *Taube* “голуб” (званий так через темний колір...); відповідно *dǫb[r]ъ могло означати первісно “дерево з темною корою” і могло зв’язуватися з *dǫbrava||*dǫbr-ova “діброва, ліс”. Деякі мовознавці заперечують цей зв’язок і мотивують *dǫbъ з праіндоєвропейської субстратної мови разом з такими утвореннями, як давньовірхньонім. *tappa* “ялинка, дуб”; сучасне верхньонім. *Tanne* „ялинка”..., інші ж, беручи до уваги первинне значення

*dǫb[r]ъ „деревина (для будівництва)”, пов’язують його з *domъ ... і в подальшому з грецьким demō “я будую”, domos “дім”, давньоісл. timbr, англ. timber, давньосакс. timbar, давньоверхньонім. zimbar “дерев’яна будівля, помешкання, кімната” [4, с. 217–218]. Менш переконливою автор вважає етимологію з індоєвропейського кореня *dheu[m]b – як „дуло, порожнина, заглиблення”, не мають успіху спроби пов’язати *dǫb[r]ъ з литовським dumbas „багно”, dauba „долина”, латв. dumbrs „багнista земля” [4, с. 217–218].

М. Фасмер досить однозначний в аналізі походження слова дуб: „...первинно, ймовірно, „дерево” – полаб. jablkodaб „яблуня”... Слід виходити від *dombros, від dom-ros, яке могло розвинути в прасл. в основу на -и під впливом будь-якої іншої назви дерева (напр. *dubъ чи grabъ, як grabъ за аналогією). Первинно пов’язане з грецьк. δεῦω “будую”, давньоісл. timbr, англосакс. timber, днв. zimbar “будівельний ліс, дерев’яна будова, помешкання, кімната”, гот. timirjan “будувати, споруджувати” [20, с. 547–548]. Дослідник вважає непереконливими версії про значення праформи як „матеріалу на побудову дому”, схильний не зближувати слов’янське слово з литовськими dambas “болото”, dauba “долина, низина”, dumbrs “драглиста болотяна місцевість”, відмовляється від розвитку значення “болото – ліс – дерево”. Так само М. Фасмер вважає непереконливим “порівняння з грец. τυφλός “сліпий, темний” ірл. dub “чорний”, гот. dumba “тупий”, звідки начебто “темне дерево”. Етимологічний словник української мови подає всі наведені вище трактування, що дає підстави виділити такі версії походження слова дуб: 1) праслов’янську, згідно з якою дуб походить від *dumbas “дуло, дуплице” з паралелями в литовській, латиській та германських мовах; 2) з індоєвропейської основи *dheu-b-, *dhum-b- “глибокий, низькорозташований” із виключно балтійськими паралелями. Згідно з першою версією, значення розвивалося “як наслідок ототожнення понять “дуло” й “дуплице дерево” та перенесення цієї назви на дуб за характерною ... для нього ознакою дуплистості” [5, с. 137–138]. На основі другої версії розвиток семантики відбувався таким чином: місцевість (волога низина) – ліс – дерево. Третю версію ґрунтуємо на основі первинної зорової ознаки дуба – темному кольорі кори з паралелями в багатьох мовах індоєвропейської сім’ї: дгрец. τυφλός “сліпий, темний, дурний”, дангл. dumb “німий”, дісл. dumr “тс”, дірл. dub “чорний”, днв. tumb “німий, дурний”. Четверта версія – дуб з початковим значенням “дерево”. Етимологічні розвідки Н. І. Толстого засвідчують, що ситуація з етимологією слова дуб є ще більш складною. У словнику «Славянские древности...» він зазначає: “Для слов’янської народної культури характерна причетність дуба до міфу про громовержця (що має загальноєвропейський характер). Праслов’янське dǫbъ етимологічно не зв’язане з назвами дуба в і.-е. мовах і замінило більш давнє *perkъ, що непрямо збереглося у *perkupъ...” [13, с. 143]. В. В. Жайворонок зазначає: “як тверде й великого розміру дерево дуб споконвіку поважаний у народі; вірили, що це незвичайне дерево, бо його нібито любили боги і жили на ньому; за повір’ям, дуб був деревом Перуна ...” [6, с. 203]. І справді, як засвідчує ЕСУМ, “Перкун ... очевидно, пов’язане з Перун; споріднене з литовським perkūnas “трім”, латиським pērkons, прус. Percunis “тс”; балтійські слова, для яких встановлене первісне значення “дубовий бог”, часто пов’язують з дісл. Fjōnrgunn (назва певного бога), Fjōnrgyn (мати Тора), гот. Fairguni “скеля”, алб. perënd “бог” [5, т. 4, с. 350]. Таке тлумачення наймовірніше пов’язане з третьою версією походження – праслов’янське утворення від індоєвропейських основ *dheu-b-, *dhum-b- зі значенням “німий”, “темний”, “чорний” як евфемізм на позначення священного дерева за аналогією зі словами ведмідь і змія. Водночас у такому тлумаченні важливою є зорова ознака, яка лягла в основу номінації. З цього приводу О. О. Потєбня зазначає: “у слові є ... два змісти: один – об’єктивний, етимологічний, що несе в собі тільки одну ознаку, другий – суб’єктивний зміст, у якому ознак може бути багато” [12, с. 150]. Учений далі висновкує: “...що буде внутрішньою формою ... слова? Те, що пов’язує значення ... Єднальною ланкою може ... бути тільки почуття, що супроводжує сприймання ... й безпосередньо відображене у звукові. Почуттям і звуком, узятими разом, людина позначала отримане ззовні сприймання”, а отже, “символом сприймання для самої душі буде почуття, яке вона має при його сприйманні” [12, с. 151]. Отже, “темний колір кори” стає вихідною семою для назви цього дерева на праслов’янському ґрунті. Етимологічно першою семою є “дерево з відтінком сакральності”.

Історичні словники засвідчують появу нових значень і втрату первісних сем. Так, Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. подає такі контексти слова дуб: “... а хотарь тому сему ... до доуба” [15, т. 1, с. 330]. Слово дуб зафіксоване тут з семою ‘знак’ (‘межа’), що засвідчує застаріле слово хотарь – “лінія, що відмежовує одне володіння від іншого” [15, т. 2, с. 513]. До XVIII ст. слово ДУБ розширило своє значення. “Історичний словник українського языка” засвідчує появу таких нових значень: “2. Дубова кора у чинбарстві. XVIII. Швець дубом шкіри пересыпає; 3. Човен такий XVIII.

Робят липи и байдаки: шкуты, дуби...” [7, т 2, с. 837]. Отже, до XVIII ст. слово *дуб* розширило своє значення, поступово віддалившись від семи ‘знак’ (‘межа’, ‘кордон’), набувши нових значень “дубова кора”, “човен” унаслідок метафоричних (метонімічних) перетворень. Те, що у слова *дуб* була сема ‘межа’ (‘кордон’, ‘знак’), підтверджує лише зв’язаний контекст, зафіксований у словнику Б. Д. Грінченка: “...по сей дуб миля. – Далі ані кроку, кінець справи” [14, т. 1, с. 451]. Про можливість існування такої семи відомо зі слов’янського фольклору: “В міфологічних оповіданнях дуб ... є ніби пограничний локус” [13, т. 2, с. 141].

У словнику Б. Д. Грінченка зафіксовано чотири значення: “1) росл., дуб; 2) великий човен, видовбаний з дерева; 3) дубильна речовина, рідина з тертої дубової чи вербової кори, вживана для лагодження шкіри” [14, т. 1, с. 451]. Ці значення містять й історичні словники. Проте Б. Д. Грінченко подає раніш нефіксовані значення: “4) назва одного з гравців у гри стовп; 5) зелений дуб. Рід дитячої гри; 6) високий дуб. Рід гри в м’яч; 7) горю-дуб. Игра в гор’їлки; 8) Дуба дати. Умерти; вбити когось; 9) Дуба ставати: а) ставати дибом, б) дуба стати. Остовпіти” [14, т 1, с. 451]. У цих значеннях дуб постає як реалія культури.

Великий тлумачний словник української мови подає такі значення слова *дуб*: “1. Багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами-жолудями. // Деревина цього дерева. 2. діал. іст. Великий човен, видовбаний із суцільного дерева (перважно дуба) або зроблений з дощок. 3. Речовина, що використовується для вичинки шкіри” [1, с. 330]. Як бачимо, на сучасному етапі слово *дуб* зазнало змін у значенні, щоправда зберегло архісему, первинне, етимологічне значення – ‘дерево’, яка є загальною семою родового значення. Компонентний аналіз семантики слова дає змогу виділити ще семи: 2) ‘багаторічний’; 3) ‘листяний’; 4) ‘міцний’; 5) ‘жолудь’; 6) ‘плід’; 7) ‘деревина’; 8) ‘човен’; 9) ‘речовина’; 10) ‘шкіра’. Ці семи розглядаємо як периферійні, вторинні щодо родової семи – ‘дерево’.

Зіставимо свідчення етимологічних й історичних словників із тими значеннями, які фіксує сучасний тлумачний словник. Семантичним ядром лексеми *дуб* історично були три семи: ‘священне’, ‘темне’ / ‘чорне’, ‘дерево’. Це те ядро, яке було успадковано внутрішньою формою слова від первісної, міфологічної, свідомості. Інші семи є більш пізніми, вторинними. Згодом саме первинне семантичне ядро зазнало таких змін: на периферію відійшли семи-атрибути ‘священний’ і ‘темний’, а архісема ‘дерево’ виявила найбільшу стійкість, саме її виділяють постійно в усіх словниках. Ця сема лягла в основу наукової картини світу, що відбито у ВТСУМ. Проте, як засвідчують дані фразеологічних словників, ті семи, які відійшли на периферію або були втрачені, не зникають безслідно, виявляються у зв’язаних значеннях. Так, первинну сему *дуба* ‘чорний’ (‘темний’) ще, очевидно, на праслов’янському ґрунті було переосмислено в ‘тупий’, ‘дурний’, (у деяких мовах ще й в ‘німий’), унаслідок чого з’явилися фразеологізми: *дуб – дерево (дуб – дерево тверде, хвойне, шпилькате), дуб сосновий, з дуба впав, з дуба репнути, Люба з дуба, упасти з дуба в сосну (або більш пізні утворення – на кактус), як три дуби разом; як до дуба в’язати* [18, с. 118–119], *як дурень з дуба, дуб дубом*, [19, с. 51–52]. Усіх їх об’єднує сема ‘нерозумність’.

Продуктивною в межах зв’язаних значень виявилася тактильна ознака дуба – ‘твердість’. Її втілено у фразеологізмах *заломити дуба – замерзнути* [19, с. 118–119], *дуба стати – остовпіти* [14, т. 1, с. 451], *дубала ставати – ставати догори ногами* [1, с. 330]. Ця ознака зазнала подальшого переосмислення, що призвело до появи семи ‘смерть’, представленій в таких фразеологізмах: *дуба дати, врізати дуба, вдарити дуба* [14, т. 1, с. 451], [18, с. 118–119], [19, с. 51–52]. Утрачена сема ‘межа’ (‘знак’, ‘кордон’) виявилася в такому зв’язаному значенні: *по сей дуб миля – ні кроку далі, справі кінець* [14, т. 1, с. 451]. Потенційна сема ‘висота’ втілилася у фразеологізмі *стояти у дуб, у три дуби – про висоту чогось* [19, с. 51–52].

Сема ‘священний’, остаточно зникнувши з розвитком семантики слова *дуб*, відклалася в назвах народних ігор, які, ймовірно, мають відритуальне походження, з чого видно, що дуб є справді знаком української культури: *зелений дуб; високий дуб; горю-дуб* [14, т 1, с. 451]. Відбитком ритуалу з дубом є фразеологізми *плетсти (правити) сухого (смаженого) дуба* [15, с. 51–52], *плетсти смаженого дуба* [18, с. 118–119], бо “сухий дуб – обрядова дубова жердина з приладнаним на ній колесом (сонцем), яку закопували на Зелені свята за селом, прикрашали травами, квітами, стрічками і довкола якої відбувалися молодіжні ігри з піснями” [6, с. 204].

У текстах українських замовлянь *дуб* має розвинену синтагматику. Простежимо, в які відношення вступає ця лексема. Почнемо зі статичних відношень: *дуб* у замовляннях має такі символи: *місяць, кит-риба, медвідь, камінь, щука*. Ці символи є відповідниками *дуба*, їх можна було б називати контекстуальними синонімами, але таке сприйняття збіднює глибину символічних відношень між ними. З цими словами в межах жанру замовлянь *дуб* вступає в едально-протиставні

відношення як символ землі й протиставлений *місяцю (небові), киту-рибі, щуці (воді)*. дуб також є символом зв'язку між усіма стихіями й протиставлений *каменю* як символу землі. На основі специфіки сакральних текстів і полісемії *дуба* як символу культури, зазначимо, що *дуб* не має ані синонімів, ані антонімів, найімовірніше *місяць, кит-риба, щука, камінь* – символи-відповідники в межах бінарної опозиції, притаманній міфології й міфологічній свідомості взагалі. На підставі аналізу тільки статичних рівнозначних відношень висновуємо, що в них реалізовано древню ядерну сему 'священність', яку реалізовано в символічних відношеннях лексеми *дуб*.

Проаналізуємо статичні ієрархічні відношення. Почнемо зі зовнішнього атрибута: *черв'як у дубі, в дубі дупло, в дубі Семенове гніздо, дванадцять соколів на тому дубі, цариця-Яриця на тому дубі, під тим дубом черепаха, під тим дубом камінь*. Важливими для зіставлення з етимологічними даними є наявність зовнішніх атрибутів, які пов'язані з тим тлумаченням, що *дуб* – "дуплисте дерево". Наявний у слова *дуб* і внутрішній атрибут – епітет, який, проте, не є постійним. Пов'язаний з етимологічним значенням *дуба* як дуплистого дерева епітет *дубнястий*, який є діалектним варіантом слова *дуплистий*. Однак цей епітет рідковживаний. Найбільш часто фіксуємо епітет *чорний*, що пов'язаний з внутрішньою формою слова – "чорне дерево". Відносно пізніми утвореннями є епітети *золотокорий* та *барзо хороший*, що підтверджує їхня словотвірна модель. Зокрема, складним є слово *золотокорий*, утворене за моделлю церковнослов'янської мови, яка запозичила її з давньогрецької мови. Але так чи так, ці епітети є відбиттям втраченої семи 'священний', щобільше, поєднанням язичницького смислу з християнським символом *золотий*, який символізує в іконописі божественність. Епітет *розложистий*, який так само рідко фіксуємо разом зі словом *дуб*, можна пов'язати з тим етимологічним тлумаченням, яке виводить слово *дуб* від праіндоєвр. основ **dheu-b-*, **dhum-b-* зі значенням "глибокий, низькорозташований". Як бачимо, відсутність постійного епітета підтверджує, що в значенні слова *дуб* відбито багато семантичних відтінків, які виникли в різні епохи й на основі різних ознак. У замовляннях слово *дуб* уживають переважно в однині, проте іноді поєднують зі священними числами – *два* й *дванадцять*, реалізуючи відношення мнота-одичинність, що є відбиттям його первісної семантики: *дуб* із значенням "дерево" загалом, й більш пізньої – *дуб* як видова назва певної породи дерева.

З погляду синтаксису в реченні *дуб* виконує переважно дві функції – об'єкта (*під тим дубом камінь, на тім дубі, в тім дубі*) й суб'єкта (*дуб стояв*). Рідше є адресатом, що виявлено у звертаннях до нього. У цьому разі реалізовано сему 'священний': *Дубе, дубе! Ти чорний, тобі, дуб, шумить та густі*. Окрім того, що *дуб* є локусом для різних істот та предметів, сам він має такі локуси: *на землі, на морі, на окіяні, на лукомор'ї, на морі на Діяні, на острові на Кіяні, на Сіяньських горах, на морських плитах, на ріці на Ордані, на острові Буяні*.

Ми простежили динаміку семантичної структури слова *дуб* у лексикографічних працях і функціонуванні його у фольклорному жанрі замовлянь.

Через свою древність слово *дуб* у різні часи мало різні значення, серед яких найстійкішим виявилось первинне етимологічне "дерево". З XIV століття слово *дуб* існувало в українській мові зі значенням "знак", "межа", до XIX століття втративши його. З XVII століття слово *дуб* розширило своє значення і стало означати кору в чинбарстві й човен з цього дерева. Водночас семи доісторичної епохи реалізовані тільки у зв'язаних значеннях у складі фразеологізмів і в межах фольклорного жанру замовлянь, де спостерігаємо вияв сем 'священний' і 'темний' ('дурний', 'тупий'). Певні ж семи 'твердість', 'міцність', які не увійшли до тлумачного словника, також дали життя багатьом фразеологізмам унаслідок переосмислення й асоціації зі значенням "вмерти", "замерзнути". Перспективою нашого дослідження буде з'ясування еволюції семантики інших слів-символів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. : Ірпін'я : ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
2. Гулыга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291–312.
3. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 9–11.
4. Етимологічний словник української мови : у 2 т. / Українська вільна академія наук; авт.-укладач Я. Б. Рудницький. – Вінніпег, 1962–1972. – Т. 2.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Інститут мовознавства імені О. О. Потебні; головний редактор О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982. – 2006. – Т. 5.
6. Знаки української етнокультури : словник-довідник / [Авт.-уклад. В. В. Жайворонок]. – К. : "Довіра", 2006. – 703 с.

7. Историчний словник українського язика : у 2 т. / Українська Академія Наук; головний редактор Е. Тимченко. – Харків, Київ : Державне видавництво України. – 1930. – 2 т.
8. Иванов В. В. Этимологическое исследование семантически ограниченных групп лексики в связи с проблемой реконструкции праславянских текстов / Вячеслав Иванов, Топоров Владимир // Славянское языкознание. VII Международный съезд славистов. Варшава, август 1973 г. Доклады советской делегации. – М. : Наука, 1973. – 517 с.
9. Комри Б. Синтаксис и семантика в трансформационной генеративной грамматике / Б. Комри // Проблемы структурной лингвистики. 1972. – М : Наука, 1973. – 599 с.
10. Логвиненко Ю. В. Слова-символи на позначення рослинного і тваринного світу в системі поетичного мовлення дев'ятдесятників: постмодерна рецепція образу світу / Ю. В. Логвиненко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 798. – Серія Філологія. – Вип. 53. – С. 229–232.
11. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
12. Потебня А. А. Слово и миф. / А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 622 с.
13. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / Институт славяноведения РАН; под ред. Н. И. Толстого. – М., 1995. – 5 т.
14. Словарь української мови : У 4-х томах. / Видавництво Академії наук УРСР; упорядник Б. Д. Грінченко. – К., 1958–1959. – 5 т.
15. Словник староукраїнської мови XIV–XV : у 2 т. / Академія наук УРСР; редколегія Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – 2 т.
16. Трубачев О. Н. Славянская этимология и праславянская культура / О. Н. Трубачев // Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. София, сентябрь 1988 г. : Доклады советской делегации. – М. : Наука, 1988. – 391 с.
17. Українські замовляння / упорядкув. М. Н. Москаленко, передм і комент. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с. : іл.
18. Фразеологічний словник східнолобжанських і степових говірок Донбасу / [авт.-укладачі В. Ужченко, Д. Ужченко]. – 5-е вид., перероб. й доп. – Луганськ. : Альма-матер, 2005. – 348 с.
19. Фразеологічний словник української мови / [авт.-укладачі В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
20. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / [автор-сост. М. Фасмер] / – М. : Прогресс, 1986–1987.

Vasyl Vakulenko

The word-name of Oak-tree concept semantic evolution

The changes in semantics of the word-name of OAK-tree concept are regarded in different linguistic dictionaries. An attempt to find the relics of the lost semantic units in the phraseological and charm-texts is made.

Key words: semantic unit, archisema, semantic nucleus, ethymological meaning, lost semantic unit, sema-attribute, gender sema.

Олена Кумеда

ДЖЕРЕЛА ВАРІАНТНОСТІ В МОВІ ПЕРШОДРУКІВ ТВОРІВ П. КУЛІША

У статті на матеріалі переважно прижиттєвих першодруків і в опорі на локальне діалектне оточення П. Куліша розглянуто фонетичну, морфологічну та лексичну варіантність у його творах; з'ясовано провідні чинники формування мовних поглядів та ідіолекту П. Куліша – й обґрунтовано цілеспрямовану орієнтацію письменника на весь україномовний простір.

Ключові слова: варіант, відміна, діалект, звук, текст, рефлекс, рефлексія, флексія.

І. І. Огієнко, В. І. Сімович, В. К. Чапленко, Ю. В. Шевельов ще в 1-й пол. ХХ ст. визнали в П. Кулішеві свідомого творця української літературної мови. На думку Ю. В. Шевельова, “мова Кулішева взагалі, а в його листах зокрема зберегла глибоко український характер” [28, с. 21]. При цьому дослідник підтвердив свій висновок спостереженнями О. Б. Курило, яка підкреслювала розвинене чуття мови П. Куліша, пов'язуючи те чуття з народнорозмовними джерелами, та В. І. Сімовича, що назвав митця “великим джерелом пізнання української мови” [28, с. 22]. Останній уважав, що “Куліш творив свою мову – нашу літературну мову – з поглядом на майбутнє” [21, с. 404].